

Când am ales acest titlu, care devine înspăimântător de ambițios pe măsură ce realizezi vastitatea domeniului pe care îl promite, mă gândisem să mă opresc numai asupra unor lucrări semnificative pentru istoriografia nobilimii europene. Însăși problema selecției acestor lucrări a stimulat o încercare de trecere în revistă a potențialelor candidate la titlul de „lucrări importante” ale domeniului. Concluzia la care am ajuns după ce am încercat să ierarhizez lucrările cunoscute de mine este că cu greu pot fi selectate după criteriul importanței. O primă piedică în calea acestei selecții constă din diversitatea domeniului. Prin nobilime medievală în Europa se înțelege elita socială laică dezvoltată de la sfârșitul antichității târzii și până în pragul epocii pre-moderne, o perioadă de aproximativ un mileniu, pe un teritoriu extrem de vast. Aproape toate lucrările demne de considerație se ocupă de aspecte istorice ale nobilimii bine delimitate din punct de vedere cronologic, regional sau tematic. Așadar, dacă la modul generic se poate concepe o nobilime europeană, trăsăturile ei nu pot fi decât o sumă discutabilă a trăsăturilor nobilimilor regionale sau ale unor perioade diferite.

Un alt impediment în efectuarea unei ierarhizări constă din varietatea de abordări metodologice sau tematice. Deși în aparență banale și lipsite de strălucire, cele mai solide producții istoriografice din domeniul studiilor dedicate categoriei sociale suprapuse rămân monografiile de familie, care au dimensiuni ce merg de la articole sau studii, până la cărți. Aceste lucrări conțin de obicei un nucleu constând din prezentarea cronologică a genealogiei unei familii însoțită de comentarii și analize referitoare la cariere, aspecte economice, politice, relații matrimoniale etc. Ele au rostul de a conferi o bază solidă oricărei discuții referitoare la evoluția unei clase sociale prin urmărirea unor personaje concrete, evitând astfel excesul de teoretizare și derapajele în direcții fără fundament. Slăbiciunea acestor lucrări constă din gradul relativ redus de generalitate al concluziilor lor. În contrast cu monografiile de familie se află studiile tematice, care vizează elucidarea unor aspecte referitoare la definirea, structurarea, originile, rolul politic sau percepțiile nobilimii. Nu în ultimul rând există sintezele, lucrări dedicate de obicei nobilimii unei regiuni sau unui stat într-o perioadă cronologică delimitată în timp.

În cele ce urmează voi încerca să conturez câteva etape ale dezvoltării cercetării istorice a nobilimii europene prezentând „cele mai importante” lucrări apărute în limbile de circulație internațională. Istoriografia nobilimii cunoaște câteva etape cronologice, segmente geografice și secțiuni tematice bine

delimitate și care structurează și delimitează domeniul său vast. Perioada de mai bine de un mileniu este împărțită aproximativ egal, dar convențional de anul 1000. Pentru secolele V-X, avem o limitare aproape exclusivă a cercetării asupra fostelor teritorii ale Imperiului roman, cu predominarea studiilor asupra Franciei merovingiene și Imperiului Carolingian. Începând de la sfârșitul secolului al X-lea, asistăm la deschiderea unor noi teme de cercetare, în spațiul Europei Centrale și al Scandinaviei. Atât din punctul de vedere al furnizării unui spațiu de cercetare ceva mai bine înzestrat cu surse primare, cât și din perspectiva producției istoriografice, Franța a păstrat un rol de reper, dacă este să menționăm numai teme precum cea a feudalismului sau cultura și practica cavalerismului, care au continuat să mențină acest spațiu în atenția cercetării internaționale și în a doua parte a intervalului menționat. Succesul medievisticii franceze în a furniza modelele ideale pentru istoria socială a restului Europei se poate măsura prin raportările sau comparațiile și împrumuturile conceptuale operate de istoricii altor spații în eforturile de înțelegere a structurilor sociale respective.

Istoriografia occidentală a nobilimii s-a ocupat de ceea ce medieviștii numesc *ev mediu timpuriu*, sau din altă perspectivă, antichitatea târzie, și care coincide cu etapa formării regatelor barbare din apusul Europei. Una dintre temele de cercetare cu participare internațională și cu realizări notabile a fost istoria aristocrației merovingiene. O altă secțiune bine conturată a cercetărilor s-a concentrat asupra evoluției aristocrației în perioada carolingiană, pentru ca perioada post-carolingiană să devină obiectul de investigație ale unor explorări complexe care s-au concentrat în jurul evoluțiilor determinate de criza puterii centrale în apusul fostului Imperiu carolingian și asupra a ceea ce s-a numit *revoluție sau mutație feudală*. Această perioadă, care acoperă cu aproximație secolele X-XI, a concentrat dezbateri foarte intense în medievistica occidentală a ultimelor trei decenii. Începând de la sfârșitul secolului al X-lea debutează procesul de expansiune către răsărit și nord al Europei occidentale. Acest proces a avut ca rezultat integrarea unor spații vaste în cadrul modelului de organizare politică și socială occidental. Formarea noilor regate creștine din Europa Centrală și Scandinavia la sfârșitul secolului al X-lea a adus aceste teritorii în orbita lumii creștine de rit latin. Acest fapt face ca istoriografia nobilimii medievale să se amplifice cu noi teme referitoare la istoria nobilimii din regatele Boemiei, Poloniei, Ungariei, Norvegiei, Danemarcei și Suediei, depășind astfel concentrarea aproape exclusivă asupra spațiului Imperiului carolingian. Așadar, aproximativ din secolul al X-lea în aceste teritorii se trece de la un model de structurare socială bazat pe autoritatea locală a unor șefi teritoriali ori pe căpetenii de triburi și elita lor militară la o categorie superioară

care își capătă legitimitatea și poziția preeminentă în ierarhia socială prin intermediul relației sale cu monarhia creștină.

Secolul al XII-lea a coincis pe de-o parte cu dezvoltarea culturii și a formelor sociale ale cavalerismului, combinată cu transformările culturale introduse de dezvoltarea monarhiei administrative, a utilizării actelor scrise în guvernare și folosirea cunoștințelor de drept furnizate de universitățile proaspăt formate. Nu lipsit de legătură cu dezvoltarea studiilor de drept în universități a fost introducerea unui nou criteriu de departajare socială în secolul al XIII-lea și anume definirea juridică a statutului nobililor prin intermediul privilegiului și formarea stărilor. Multă vreme acest criteriu, care s-a consolidat în cursul secolelor următoare, a dobândit în mod nejustificat un loc predominant în estimările istoricilor, determinând uneori poziții potrivit cărora până la momentul unei definiri legale a nobilimii, în secolele XII-XIII, nu se poate vorbi decât despre o nobilime *de facto*. Această poziție a fost în mod repetat corectată prin studii aplicate asupra terminologiei și realităților sociale reflectate de izvoarele de epocă. Din secolul al XIII-lea studiile referitoare la nobilime au în vedere acțiunile colective ale acesteia, exprimate prin participarea la activitatea politică a monarhiilor fie prin intermediul categoriei superioare, aristocrați, magnați, fie prin intermediul funcționării dietelor din secolul al XV-lea. Pentru perioada dintre secolele XI-XIV, cantitatea mare a producției istoriografice naționale din fiecare țară sfidează vreo încercare individuală de estimare.

Investigarea elitelor merovingiene a avut de rezolvat o serie de chestiuni referitoare la relațiile dintre franci și galo-romani în contextul antichității târzii, a amalgamării celor două elite, a aristocrației galo-romane și a celei militare france, a relației acestei elite cu monarhia merovingiană, transformările culturale ale acestei elite, caracterul de elită ereditară sau de slujbă al acesteia etc.¹. O sinteză recentă asupra acestui domeniu de cercetare, aparținând istoricului britanic Chris Wickham, a reușit să ilustreze cu multă pricepere aspectele multiple ale structurării și evoluției aristocrației france până la perioada carolingiană². Succesul lucrării, recunoscut rapid de comunitatea științifică și onorat cu trei premii ale unor instituții de prestigiu britanice, americane și germane, s-a construit nu numai pe existența unor surse primare incomparabil mai bogate cu privire la franci, cât și pe contribuțiile excepționale

¹ Patrick J. Geary, *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*, Oxford University Press, 1988 (traducerea românească a acestei lucrări, cu titlul *Merovingienii. Europa înainte de Carol cel Mare*, este sub tipar la Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște).

² Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford University Press, 2005, p. 153-203.

ale cercetărilor franceze, germane, olandeze, belgiene, britanice și americane³. Wickham a realizat o lucrare de sinteză cu privire la patru aspecte majore ale vieții sociale între 400-800, forma statului, aristocrația, țăranimile și rețelele de schimb. Wickham a conceput lucrarea ca o investigație comparativă, selectând nouă regiuni din jurul Mediteranei și din vestul și nordul Europei. Aristocrațiile din aceste nouă regiuni ocupă un loc major în lucrarea sa, iar prezentarea celei din Franca a căpătat ponderea cea mai însemnată. Semnificativ pentru metoda de lucru a lui Wickham este stabilirea unui set de criterii de analiză a elitei, care ajută la depășirea problemei dificile a definirii categoriei sociale superioare. În locul operării cu o definiție fixă și foarte probabil incompletă, el a propus utilizarea unui set de șase factori care caracterizează elita: distincția originii, averea funciară, poziția în ierarhia puterii, favoarea regală sau imperială (germ. *Königsnähe*), recunoașterea din partea egalilor și modul de viață⁴. Această multiplicitate de criterii a permis ulterior observații flexibile și pertinente cu privire la combinațiile variate în care anumiți factori au marcat configurația unui tip de elită din Franca, în perspectivă diacronică. Realizarea lui Chris Wickham s-a întemeiat totuși pe existența unui număr important de lucrări care au studiat aspecte diverse ale istoriei elitelor franceze. Chestiunea formării, a compoziției, a caracteristicilor și a dinamicii elitei politico-sociale merovingiene, iar ulterior a celei carolingiene, au furnizat problematica principalelor teme discutate de către un grup compozit de cercetători germani, francezi și britanici pe parcursul a mai bine de cinci decenii. Între aceștia îi menționăm pe Karl Ferdinand Werner, director al Institutului German din Paris între 1968-1989, autor al unei metode de investigație bazată pe analiza onomasticii *Namenforschung*, cu ajutorul căreia a putut oferi o imagine a compoziției elitei burgunde în evul mediu timpuriu și care este considerat părinte al cercetării nobilimii în Germania⁵. Un număr destul de mare de istorici germani au investigat aspecte legate de nobilimea merovingiană. Astfel, Martin Heinzelman s-a ocupat de relațiile dintre nobilime și Biserică în evul mediu timpuriu, cu

³ *Ibidem*, p. 203.

⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁵ Karl Ferdinand Werner, *Naissance de la noblesse. L'essor des élites politiques en Europe*, Paris, Fayard, 1998; Idem, „Liens de parenté et noms de personne. Un problème historique et méthodologique”, în Georges Duby, Jacques Le Goff, editori, *Famille et parenté dans l'Occident Médiéval*, Roma, 1977 (de aici înainte se va cita prescurtat Duby, Le Goff, *Famille*), p. 13-18, 25-34; Idem, „Important noble families in the kingdom of Charlemagne”, în Timothy Reuter, ed. și trad., *The Medieval Nobility. Studies on the ruling classes of France and Germany from the sixth to the twelfth century*, Amsterdam-New York-Oxford, 1979 (de aici înainte se va cita prescurtat Reuter, *Nobility*), p. 137-202.

accent asupra structurii episcopatului din Galia, a continuității aristocrației galo-romane în regatul franc⁶.

Dificultățile ridicate de tipurile de surse specifice evului mediu timpuriu au suscitat multe controverse cu privire la rudenie și structura grupului aristocratic și au solicitat o abordare complexă a unor categorii de surse mai puțin folosite de istoricii societății. Este caracteristic faptul că spre deosebire de nobilimea din a doua parte a intervalului, care a păstrat arhive proprii și care poate fi analizată din punct de vedere al genealogiei, cea merovingiană sau carolingiană, de la care au supraviețuit consemnări sporadice ale unor indivizi, nu putea fi analizată după același model. De aceea cercetarea a trebuit să inoveze și să creeze metode de estimare a acestor aspecte bazate pe utilizarea surselor narrative sau hagiografice. Karl Hauck, fondator al școlii de medievistică de la Münster, deși a scris preponderent despre istoria literaturii latine medievale, a fost un istoric cu preocupări variate, și a publicat lucrări despre familia nobilă și despre rudenia spirituală atât pentru evul mediu timpuriu cât și perioada secolelor XI-XII⁷.

Corespunzător dezvoltării Imperiului carolingian s-a remarcat formarea pentru câteva decenii a unei aristocrații imperiale (*Reichsaristokratie*), un grup format din câteva sute de familii din care se recrutau prelații și oficialii imperiali. Acest grup, spre deosebire de nobilimile care au succedat din secolul al X-lea, a avut un caracter internațional datorită mobilității geografice a membrilor săi. Fiind trimiși în diferite părți ale Imperiului carolingian pentru a îndeplini însărcinări oficiale, acești aristocrați au încheiat relații matrimoniale la nivel local contribuind la crearea unor rețele eficiente de influență și conferind coerență întinsului teritoriu al statului carolingian. Lucrările dedicate evoluțiilor elitei sociale carolingiene sunt numeroase și diverse însă se remarcă contribuțiile unor istorici precum Leopold Genicot⁸, Jane Martindale⁹, Karl Leyser¹⁰, Heinrich Fichtenau¹¹, Patrick J. Geary¹² sau Regine Le Jan¹³. Paul

⁶ Martin Heinzlmann, „Prosopographie et recherche de continuité historique: l'exemple des Ve-VIIe siècles”, în *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, nr. 1 (1988), p. 227-239; Idem, „L'aristocratie et les évêchés entre Loire et Rhin jusqu'à la fin du VIIe siècle”, în *Revue d'Histoire de l'église de France*, 62 (1976), p. 75-90.

⁷ Karl Hauck, „Formes de parenté artificielle dans le haut moyen âge”, în Duby, Le Goff, *Famille*, p. 43-47; Idem „The literature of house and kindred associated with medieval noble families, illustrated from eleventh- and twelfth- century satires on the nobility”, în Reuter, *Nobility*, p. 61-85.

⁸ Leopold Genicot, „La Noblesse au Moyen Age Dans L'ancienne “Francie”: Continuité, Rupture ou Evolution?”, în *Comparative Studies in Society and History*, 51/1 (1962), p. 52-59.

⁹ Jane Martindale, „The French Aristocracy in the Early Middle Ages: A Reappraisal”, în *Past and Present*, 75 (1977), p. 5-45.

¹⁰ Karl Leyser, „The German Aristocracy from the Ninth to the Early Twelfth Century: A Historical and Cultural Sketch”, în *Past and Present*, 41 (1969), p. 21-53.

Fouracre, specialist britanic în istorie socială, politică și culturală merovingiană și carolingiană, a acoperit aspecte variate ale originilor nobilimii din Francia într-un studiu mai recent¹⁴. Janet Nelson, specialistă britanică în perioada merovingiană și carolingiană, s-a concentrat cu deosebire asupra istoriei femeilor¹⁵. Cel mai recent se remarcă studiile medievistului britanic de la Universitatea din Glasgow, Stuart Airlie. Pe lângă studiul de sinteză cu privire la subiect redactat pentru *New Cambridge Medieval History*, Airlie este autorul unor articole și studii despre aspecte variate cu privire la aristocrații carolingieni¹⁶.

Una dintre temele recurente în istoriografia occidentală este cea a originii și mai cu seamă cheștiunea continuității nobilimii în perioada post-carolingiană. Printre cei care au abordat această problemă se pot enumera Leopold Genicot¹⁷, Jane Martindale¹⁸ și Constance Brittany Bouchard¹⁹. Perioada de criză de la sfârșitul primului mileniu creștin a fost investigată de medievistii cei mai de seamă de la nivel internațional. Lucrarea lui Marc Bloch, *Societatea feudală. Formarea legăturilor de dependență* a reprezentat o realizare excepțională la momentul publicării sale, astăzi fiind considerată o lucrare clasică dar depășită. A doua parte a acestei lucrări conține tratarea majorității temelor asupra cărora aveau să revină alți istorici, precum relațiile de rudenie,

¹¹ Heinrich Fichtenau, *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts: Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich*, Stuttgart, 1984, tradusă în engleză de Patrick J. Geary, *Living in the Tenth Century: Mentalities and Social Orders*, Chicago, 1991.

¹² Patrick J. Geary, *Aristocracy in Provence: The Rhône Basin at the Dawn of the Carolingian Age*, Stuttgart and Philadelphia, 1985.

¹³ Regine Le Jan, *Famille et pouvoir dans le monde franc VIIe-Xe siècle*, Paris, 1995; Eadem, „Continuity and Change in the Tenth Century Nobility”, în Anne Duggan, ed., *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, Woodbridge, 2000 (de aici înainte se va cita prescurtat Duggan, *Nobles*), p. 53-68.

¹⁴ Paul Fouracre, „The Origins of the Nobility in Francia”, în Duggan, *Nobles*, p. 17-24.

¹⁵ Janet L. Nelson, „Nobility in the Ninth Century”, în Duggan, *Nobles*, p. 43-52; Eadem, *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, London and Ronceverte, 1986.

¹⁶ Stuart Airlie, „Aristocracy”, în Rosamond McKitterick, ed., *The New Cambridge Medieval History*, vol II, c. 700-c. 900, Cambridge University Press, 2006, p. 429-450; „The Nearly Men: Boson of Vienne and Arnulf of Bavaria”, în Duggan, *Nobles*, p. 25-42.

¹⁷ Leopold Genicot, *La noblesse dans l'Occident médiéval*, Londra, 1982.

¹⁸ Jane Martindale, *Status, authority and regional power: Aquitaine and France, 9th to 12th centuries*, Variorum, 1997.

¹⁹ Constance Brittany Bouchard, „Consanguinity and Noble Marriages in the Tenth and Eleventh Centuries”, în *Speculum*, 56/2 (1981), p. 268-287; Eadem, „The Origins of the French Nobility: A Reassessment”, în *The American Historical Review*, 86/3 (1981), p. 501-532; Eadem, *Sword, miter, and cloister: nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*, Ithaca, 1987; Eadem, *Strong of body, brave and noble: chivalry and society in medieval France*, Ithaca, 1998; Eadem, *Those of my blood: constructing noble families in medieval Francia*, Philadelphia, 2001.

structura familiei, vasalitatea, omagiul, feudul etc.²⁰. O altă lucrare clasică, dar la fel depășită astăzi, a fost cea publicată în 1953 de Richard W. Southern, *The Making of the Middle Ages*. O combinație elegantă și succintă de istorie socială și istorie culturală, cartea conține un capitol dedicat „*Legăturilor societății*” și care tratează chestiunea libertății, a servituții și a nobilimii. În expunerea clară a lui Southern, se face distincție între proprietatea pământului, care îl integra pe nobil într-o ierarhie socială prin intermediul relațiilor de vasalitate și cavalerism, o formă de asociere generată de noul mod de luptă călare, care ulterior a dobândit o aură eroică și care a reușit să-i integreze pe nobili după un nou cod social și etic. Această dezvoltare a cavalerismului a pornit din Franța pentru a pătrunde ceva mai târziu în Germania iar de aici în regatele central-europene contribuind la formarea unei noi categorii nobiliare, *milites*²¹.

Cel puțin pentru a doua jumătate a secolului al XX-lea o bună parte a studiilor care aveau ca obiect rezolvarea mai bună, dar iluzorie, a definiției feudalismului sau a chestiunilor derivate din acest concept au încercat să înțeleagă de fapt aspecte referitoare la structurarea elitei sociale occidentale. Criza puterii publice de la sfârșitul secolului al X-lea, recunoscută de mulți istorici, a generat un intens efort de cercetare din direcții divergente, având istorici care au văzut în afirmarea puterii private a seniorilor și sporirea numărului castelelor în partea apuseană a fostului Imperiu carolingian drept o mutație sau o revoluție feudală, o schimbare abruptă în cursul căreia s-a consolidat puterea nobilimii pe fondul slăbiciunii puterii publice. Lucrarea lui Jean-Pierre Poly și Eric Bournazel, deși a utilizat termenul de mutație, preluat din genetică, a articulat o poziție tranșantă privind această schimbare²². Împotriva paradigmei interpretative dominante conturată în cartea lui Poly și Bournazel a reacționat Dominique Barthélemy cu o recenzie publicată în 1992²³. Doi ani mai târziu, în 1994, Thomas Bisson publica un studiu intitulat „Revoluția feudală”, în care a reluat tema dispariției puterii publice aproximativ între 1000-1200, când s-a format un tip de stăpânire „nepolitic” și „arbitrar”, întemeiat pe violența necontrolată a cavalerilor și a castelanilor, complet diferit de modelul carolingian sau de cel care s-a impus în secolul al XIII-lea²⁴. Acest studiu a declanșat o dezbatere în paginile revistei *Past and Present* la care au luat

²⁰ Marc Bloch, *La Société féodale*, 1939, 1940; *Societatea feudală*, trad. rom. Cristina Macarovici, Cluj-Napoca, 1996, 1998.

²¹ Richard W. Southern, *The Making of the Middle Ages*, Londra, Pimlico (first published 1953), 1993.

²² Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, *La Mutation féodale*, Paris, 1980, trad. engl., *The Feudal Transformation 900-1200*, New York, 1991.

²³ Dominique Barthélemy. „La mutation féodale a-t-elle eu lieu? (note critique)”, în *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 3 (1992), p. 767-777.

²⁴ Thomas Bisson, „The Feudal Revolution”, în *Past and Present*, 142 (1994), p. 6-42.

parte Dominique Barthélemy, Stephen D. White²⁵ și Chris Wickham. Fiecare autor a formulat obiecții metodologice sau de substanță față de interpretarea lui Bisson. Barthélemy a criticat incongruențele dintre interpretarea surselor și conceptualizarea de fond a datelor problemei. În partea sa de recenzie, Stephen D. White a articulat foarte convingător și dur aproximativ aceleași deficiențe ale interpretării lui Bisson. El a argumentat în paginile sale că „violența” este o categorie analitică greu de utilizat și foarte problematică atât în privința conceptualizării sale la nivelul contemporanilor cât și în înțelegerea lui Bisson²⁶. Această dezbatere și problemele implicate de conceptul de criză a puterii publice au generat apoi rezultate diverse dar importante pentru cercetarea științifică. Barthélemy a publicat două cărți pe tema schimbărilor sociale ale anului 1000²⁷. Cu o perspectivă metodologică ceva mai profundă și cu experiență în studiul chestiunilor legate de dispută și ordine socială în evul mediu, școala americană de medievistică a reluat discuțiile despre aceste probleme în cadrul unei conferințe desfășurate la Huntigton Library (San Marino, California) în 2000. Lucrările conferinței au fost publicate în anul 2003 într-un volum coordonat de Piotr Górecki și Warren Brown, cu o excelentă analiză a istoriografiei problemei începând din anii 1970, inclusiv discutarea polemicii din anii 1994-1997 din *Past and Present*²⁸.

Este caracteristic faptul că istoria elitelor din Franța este obiectul unui efort de cercetare internațional, care include pe lângă istoricii francezi, câțiva britanici și americani. Investigațiile de istorie socială în Franța au urmat modelul tezei de doctorat a lui Georges Duby, publicată în 1953²⁹ sub forma unei monografii de regiune medievală. La aceasta se pot menționa cele despre Catalonia, aparținând lui Pierre Bonassie³⁰, despre Picardia a lui Robert Fossier³¹, despre comitatul Vendôme a lui Dominique Barthélemy³² sau lucrări despre istoria nobilimii la nivelul unui teritoriu, precum cele care explorează

²⁵ Dominique Barthélemy, Stephen White, „The ”Feudal Revolution”, în *Past and Present*, 152 (1996), p. 196-223.

²⁶ *Ibidem*, p. 202-223.

²⁷ Dominique Barthélemy, *La mutation de l'an mil, a-t-elle eu lieu?: servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*, Paris, 1997; Idem, *L'an mil et la paix de Dieu: la France chrétienne et féodale, 980-1060*, Paris, 1999; trad. rom., *Anul o mie și pacea lui Dumnezeu. Franța creștină și feudală în anii 980-1060*, Iași, Polirom, 2002.

²⁸ Warren Brown, Piotr Górecki, *Conflict in Medieval Europe: Changing Perspectives on Society and Culture*, Ashgate, 2003, p. 28-33.

²⁹ Georges Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953.

³⁰ Pierre Bonassie, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle*, Toulouse, 1975-1976.

³¹ Robert Fossier, *La Terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Paris, 1968.

³² Dominique Barthélemy, *La société dans le comté de Vendôme, de l'an mil au XIVe siècle*, Paris, 1993.

nobilimea din Lorena a lui Michel Parisse³³. Investigațiile de istorie socială pomenite mai sus au prezentat aspectele legate de dezvoltarea sau evoluția nobilimii în secolele XI-XIV dar totodată au ajuns să discute și dezvoltarea raporturilor dintre categoria superioară și țărănime. Din perspectiva dezvoltării servituții țărănimii sau a abolirii acesteia, ori chiar a formării unei imagini a țăranului medieval, reprezentative sunt lucrările publicate de Paul Freedman³⁴.

Studiile despre nobilime regională au fost completate cu un model de investigație genealogică detaliată, exemplificat de câteva monografii de familie nobiliară cum sunt lucrările lui Martin Aurell i Cardona³⁵ și Simon R. Doubleday³⁶. Trebuie spus că Martin Aurell a reușit chiar să elaboreze studii de sinteză despre istoria nobilimii occidentale în evul mediu³⁷. Philippe Contamine, un istoric francez, a publicat o lucrare de sinteză referitoare la nobilimea regatului Franței între secolele XIII-XVI. Lucrarea reprezintă o construcție solidă, întemeiată pe o bibliografie secundară amplă. Autorul a prezentat într-o manieră sigură și clară aspectele referitoare la structura nobilimii, privilegiu, evoluția numerică, demografie, extincție și înnoire prin înnobilare, evoluții economice, reședințe nobiliare, educație și ocupații, identitatea nobiliară, relațiile cu Biserica, nobilii și cultura scrisă, modele și valori, etica nobiliară, nobilimea și societatea³⁸.

Discutarea aspectelor de istorie a elitelor medievale în cadrul unor volume colective care reunesc studii tematice referitoare la arii geografice și intervale cronologice precise este una din formele de prezentare a unor perspective comparative. La această categorie un loc deosebit în istoriografia occidentală l-a avut culegerea de studii realizată de Fredric Cheyette, *Lordship and Community in Medieval Europe. Selected Readings*. Această lucrare aparține unui gen de literatură de specialitate care urmărește gruparea unor texte esențiale cu privire la o anumită temă în scopul de a oferi o imagine unitară a situației cercetării subiectului respectiv din perspective multiple și de a genera noi

³³ Michel Parisse, *La noblesse lorraine: XIe-XIIIe s.*, Lille, Paris, 1976; Idem, *Noblesse et chevalerie en Lorraine médiévale: les familles nobles du XIe au XIIIe siècle*, Nancy, 1982.

³⁴ Paul Freedman, *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia*, Cambridge, 1991; Idem, *Images of the Medieval Peasant*, Stanford, 1999.

³⁵ Martin Aurell i Cardona, *Un famille de la noblesse provençale au Moyen Age: les Porcelet*, Avignon, Aubanel, 1986.

³⁶ Simon Doubleday, *The Lara Family: Crown and Nobility in Medieval Spain*, Harvard, 2001.

³⁷ Martin Aurell, *La noblesse en Occident (Ve-XVe siècles)*, Armand Colin, 1996; tradusă și în românește de Cătălina Gârbea, *Nobilimea în Occident (secolul al V-lea-secolul al XV-lea)*, București, Editura Universității București, 2006, din păcate textul traducerii a fost tipărit cu foarte multe greșeli, ceea ce face necesară retipărirea lucrării la standardele normale.

³⁸ Philippe Contamine, *La noblesse au royaume de France de Philippe le Bel à Louis XII. Essai de synthèse*, Paris, 1998.

cercetări³⁹. Așa cum arăta Cheyette în introducerea volumului, organizarea politică a Europei a fost supusă schimbărilor, atât în ceea ce îi privește pe cei care exercitau puterea cât și în privința felului în care o exercitau și a valorilor care o legitimau. Pentru a înțelege structurile organizării sociale medievale, modelele acceptate de comportament, istoricul trebuie să înțeleagă ideile și valorile care au dat semnificație acelor modele. Un prim obiectiv menționat de Cheyette era chiar examinarea validității definiției feudalismului bazat pe centralitatea fiefului și a vasalității, prin examinarea vieții familiilor nobiliare. Programul de cercetare sugerat de el extindea apoi seria de întrebări la problema identității nobilului, la originea nobilimii, la legitimarea ei în ochii supușilor, la relațiile sale cu Biserica etc. Așa cum am văzut, o serie de teme schițate de el au fost ulterior explorate de diverși istorici. Deși puțin cunoscut la noi, Fredric Cheyette a fost unul dintre cei mai influenți medieviști americani din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de la studiile și observațiile sale pornind direcții de cercetare valorificate de istoricii din Statele Unite. Valoarea deosebită a volumului a fost conferită de gruparea de texte ale unor medieviști europeni și americani, organizate în trei teme mari. Cea dintâi se referea la problema feudalismului, reprezentată prin textele lui Joseph Strayer, Otto Hintze și Karl Brunner. A doua temă a fost dedicată problemei *Stăpânirii și nobilimii*. În patru secțiuni au fost grupate studii și articole care au tratat problema stăpânirii, a dezvoltării categoriei nobiliare, a mentalității nobililor, și a sfârșitului Evului Mediu. În aceste secțiuni au fost incluse texte cheie aparținând lui Léopold Genicot (despre problema continuității nobilimii în Franția), Georges Duby (cu două articole, unul despre nobilimea din regiunea Mâconnais în secolele XI-XII, iar celălalt despre *juvenes* în societatea aristocratică a secolului al XII-lea), Arno Borst (despre cavalerism, ideal și realitate).

Un alt volum colectiv important pentru explorarea chestiunilor referitoare la nobilimea medievală, de data aceasta rezultat al unei conferințe, a fost editat de Georges Duby și Jacques LeGoff, a apărut în anul 1974. Volumul, ca și conferința, a avut ca temă principală problema familiei și a rudeniei în evul mediu (*Famille et parenté dans l'Occident medieval*), însă majoritatea studiilor cuprinse în el se referă la familiile și rudenia nobilimii medievale⁴⁰. Volumul, extrem de generos și diversificat din punct de vedere tematic, conținea cinci secțiuni, dintre care una de generalități, în care au fost cuprinse contribuțiile unor medieviști germani, specialiști în evul mediu timpuriu precum Karl Ferdinand Werner (problema reconstituirii genealogiilor aristocrației carolingiene pe baza onomasticii), Martin Heinzelmann

³⁹ Fredric Cheyette, *Lordship and Community in Medieval Europe. Selected readings*, New York, 1968.

⁴⁰ Duby, Le Goff, *Famille*, passim.

(schimbarea antroponimiei latine în antichitatea târzie); o a doua secțiune despre nobilimea din Germania și țările anglo-saxone cu contribuțiile lui Karl Hauck (rudenia artificială) și Karl Schmid (conștiința de sine a familiei Staufen), și Fritz Trautz (studiu comparativ al nobilimii germane și a celei engleze). O a treia parte a fost dedicată aspectelor referitoare la familiile din diversele orașe ale Italiei, cu contribuții ale unui număr de medievști italieni precum Cinzio Violante (caracteristici ale structurilor familiale din Lombardia, Emilia și Toscana în secolele XI-XII), Giovanni Tabacco, Gabriella Rosetti și alții. A patra secțiune a grupat lucrări referitoare la familiile din Polonia și țările slave, aici fiind incluse studii ale unor istorici polonezi precum Alexander Gieysztor (clanul și familia nobilă în Polonia secolelor XI-XIII), Henryk Samsonowicz, (comparație între familia nobilă și burgheză din Polonia sec. XIII-XV), Janusz Bieniak (clanuri cavalierești în Polonia sec. XIII-XV), și un studiu de istoria dreptului, de Julius Bardach, despre indiviziunea familială în statele din Europa Centrală.

Trebuie menționată și culegerea de studii traduse în limba engleză în 1978 de Timothy Reuter, istoric britanic al istoriei medievale a Germaniei. În colecția sa el a inclus studii ale istoricilor Leopold Genicot, Karl Schmid (structura aristocrației în evul mediu timpuriu), Karl Hauck (familia nobilă în satirele din secolele XI-XII), Fernand Vercauteren (neamul Watrelos din nordul Franței), Franz Irsigler (caracterul aristocratic al elitei franceze), Karl Ferdinand Werner (explorarea prosopografică a aristocrației carolingiene), Gerd Tellenbach, Karl Bosl, Johanna Maria van Winter⁴¹.

Un alt volum colectiv important a rezultat dintr-o conferință organizată de Thomas Bisson în anul 1991, la Universitatea Harvard, dedicată modului și mijloacelor de exercitare a puterii în secolele XI-XIII în Europa medievală. În anul 1995 a fost publicat un volum al conferinței care a grupat 13 studii⁴². Și în acest volum, prima secțiune s-a intitulat *Elite vechi și noi*, a fost alcătuită din patru studii aparținând lui Theodore Evergates, Benjamin Arnold, Dominique Barthélemy și Georges Duby. În studiul său despre nobili și cavaleri în Franța secolului al XII-lea, Evergates a explorat aspecte de terminologie a documentelor, utilizarea cuvântului *nobilis* în sursele de epocă, aspecte referitoare la structurarea familiilor sau neamurilor nobile. Evergates și-a organizat investigația în jurul a trei întrebări: care era accepțiunea contemporanilor cu privire la nobilime, ce influență a avut structurarea familiei sau a neamului asupra evoluției membrilor familiilor nobile și dacă nobilimea era o clasă deschisă sau nu? Explorând izvoarele de epocă și studiile referitoare

⁴¹ Reuter, *Nobility*, passim.

⁴² Thomas Bisson, ed., *Cultures of Power: Lordship, Status and Process in the Twelfth Century Europe*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.

la terminologia elitei, Evergates conchidea că între secolele IX-XII, cu toate că termenul *nobilis* era folosit rar în acte, nu este justificată deducția că nu ar fi existat o nobilime în acea perioadă. Nobilii reprezentau pentru contemporani categoria socială din care erau recrutați deținătorii slujbelor și funcțiilor laice și ecleziastice proeminente. În studiul său referitor la teritoriul Germaniei, Benjamin Arnold analiza caracterul categoriei de slujitori de condiție neliberă, *ministeriales*, dar având caracter și mod de viață aristocratic. Această dezvoltare a unei categorii nelibere până la ranguri aristocratice a fost explicată de Arnold prin funcția administrativă, de instrument al puterii acordată ministerialilor. Barthélemy a încercat să estimeze dacă în cursul secolelor XI-XII s-au înregistrat schimbări ale structurii elitei, la nivelul cetăților, baronilor și cavalerilor, având în vedere discuțiile din istoriografia franceză referitoare la mutații sau revoluții, și a conchis că nu sunt argumente pentru a accepta termenul de schimbare. Studiul lui Georges Duby a tratat despre puterea exercitată de femei în secolul al XII-lea.

În ultimele decenii încercările de a acoperi o arie geografică întinsă și cu specialiști din diferite zone geografice se desfășoară din ce în ce mai mult sub forma unor conferințe tematice ale căror lucrări se publică în volume colective, cum este cel editat de Otto Gerhard Oexle și Werner Paravicini în 1997⁴³ sau un alt volum editat de Anne Duggan care reunește studii despre nobilimea merovingiană, carolingiană, poloneză, sau diverse aspecte tematice precum raporturile dintre nobili și alte categorii sociale etc.⁴⁴. Așa cum se poate observa o mare parte a studiilor referitoare la nobilime a tins să se concentreze asupra evoluțiilor din Franța și în mai mică măsură asupra celor din Anglia, Spania, Germania și Italia. Interesul istoricilor occidentali pentru istoria socială a elitelor est-europene a rămas la un nivel scăzut, deși în cadrul literaturii de specialitate se înregistrează și prezența sporadică a unor lucrări elaborate de istoricii est-europeni. Cazul studiilor referitoare la aspecte din istoria nobilimii poloneze a fost discutat mai sus.

Legat de prezența redusă a nobilimilor central și est europene în literatura de specialitate în limbi de circulație internațională trebuie menționată inițiativa profesorului János M. Bak, de la Central European University din Budapesta, privind investigarea acestor elite. Această inițiativă a dus la publicarea unor volume de studii în limba engleză extrem de utile pentru

⁴³ Gerhard Oexle, Werner Paravicini, *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Göttingen, 1997.

⁴⁴ Anne Duggan, *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations*, Boydell Press, 2000.

studierea nobilimilor din Ungaria, Cehia și Polonia⁴⁵. Volumul publicat în 1994 a grupat opt studii: Joseph Žemlička (originea proprietății nobile în Boemia în secolele XII-XIII), Elemér Mályusz (nobilimea medievală din Transilvania), Erik Fügedi (rudenie și privilegii), Kiril Petkov (despre boieri și dregătorii în Bulgaria medievală), Jan Pakulski (analiza numelor de clan în Polonia), Karin McHardy (mobilitatea socială și rebeliunile nobiliare în Austria pre-modernă), alte două studii tratau problema nobilimii în secolul al XVIII-lea și tranziția de la stările medievale la clase sociale.

Pentru nobilimea poloneză se remarcă existența unei literaturi mai vechi și ceva mai ample în limbi de circulație internațională.⁴⁶ Literatura de specialitate în limba poloneză este în mod firesc foarte extinsă dar greu accesibilă. Se pot menționa câteva nume: Janusz Bieniak, profesor la Universitatea Nicolaus Copernic din Toruń este autor al mai multor studii privind probleme de genealogie a clanurilor nobiliare din Polonia. Foarte prolific a fost și Karol Modzelewski și Alexander Gieysztor (clanul și familia nobilă în Polonia secolelor XI-XIII), Julius Bardach (despre indiviziunea familială în statele din Europa Centrală). De asemenea activi în studierea istoriei elitelor poloneze sunt Henryk Samsonowicz, Paweł Russocki, Maria Bogucka (deși preponderent pe istoria femeii în Polonia în perioada premodernă, dar și medievală). Piotr Górecki, profesor de istorie medievală la University of California Riverside, este autor al mai multor cărți și studii în engleză despre societatea și elitele din Polonia (Silezia) în secolele XII-XIII și al unui studiu remarcabil cu privire la conceptualizarea și fenomenologia nobilimii poloneze până în secolul al XIII-lea⁴⁷.

Pentru istoria nobilimii din Boemia se înregistrează contribuțiile mai vechi ale unor istorici precum František Graus⁴⁸, Dušan Třeštík (câteva studii referitoare la structura socială a Boemiei în vremea dinastiei Premislizilor și al unor studii despre evoluția nobilimii în Boemia), Miroslav Plaček (cercetări despre dezvoltarea reședințelor fortificate). De asemenea de problematica

⁴⁵ János M. Bak, *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property, and Privilege*, Budapest, 1994.

⁴⁶ J. Fedorowicz, M. Bogucka și H. Samsonowicz, *A Republic of Nobles: Studies in Polish History to 1864*, Cambridge, 1982; A. Gašiorowski, *The Polish Nobility in the Middle Ages: Anthologies*, Wrocław, 1984; Janusz Bieniak, „Clans de chevalerie en Pologne du XIIIe au XVe siècle”, în Duby, Le Goff, *Famille*, p. 321-336; J. Pakulski, „The development of Clan Names in Medieval Poland”, în volumul editat de Janos Bak, *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property*, Budapest-Krems, 1994.

⁴⁷ Piotr Górecki, „Words, Concepts, and Phenomena: Knighthood, Lordship, and the Early Polish Nobility, c. 1100 - c. 1350”, în Duggan, *Nobilities*, p. 115-156.

⁴⁸ „Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert”, în *Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft*, 35 (1966), p. 131-153.

elitelor din Boemia s-au mai ocupat și Stanislav Russocki (sistemul beneficiului și protoparlamentarismul), Barbara Krzemieńska (istorie socială și economică a Boemiei), Vratislav Vanicek (autor al unor monografii de familii nobiliare precum Vitkovci, Hrabisci). Unul dintre cei mai constanți și activi medievști în problematica nobilimii din Boemia este Josef Žemlička. El a analizat relațiile dintre dinastia premislizi și elitele de pe teritoriul Boemiei⁴⁹. Activi în ultimele decenii sunt și istorici precum Václav Bůžek (relațiile de amiciție între nobili), Pavel Soukup (idealul cavaleresc în epoca husită)⁵⁰.

Aș încheia această succintă trecere în revistă a principalelor lucrări cu referiri la două cărți importante referitoare la nobilimea din Ungaria medievală. Prima aparține medievistului maghiar Erik Fügedi, și este o combinație de monografie de familie, anume a familiei nobile Elefánthy, cu considerații și analize sociologice, antropologice și juridice. Cartea a fost inițial scrisă în maghiară și ulterior tradusă și publicată la Central European University Press în 1998 sub titlul *The Elefánthy: The Hungarian Nobleman and His Kindred*. Așa cum arată titlul, una din tezele principale ale lui Fügedi a constat din analiza structurii familiei nobile, sau a neamului nobil mai bine zis.

O a doua lucrare importantă despre nobilimea ungară aparține lui Martyn Rady, medievist britanic specializat în istoria Europei Centrale. Cartea, intitulată *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, apărută în 2000, analizează chestiuni legate de originea categoriei nobiliare, structura clanului nobil, categoriile nobililor, slujbele prestate de nobili în cadrul instituției *familiaritas*, carierele politice, activitățile militare și manifestarea autonomiei politice la nivelul comitatelor și în cadrul stării nobiliare. La aceste lucrări de amploare se pot adăuga multe alte studii sau articole publicate în diverse reviste și anuare științifice. Numărul lor sporește la cifre imense dacă ar fi să luăm în considerație lucrările publicate în alte limbi decât cele de circulație internațională. O căutare în baza de date *International Medieval Bibliography* mi-a furnizat aproximativ 2000 de titluri apărute în ultimii cinci ani pentru nobilimea medievală europeană.

Ce concluzii se pot desprinde de aici? În primul rând faptul că avem de-a face cu un domeniu de cercetare în continuă expansiune și diversificare. Abordările merg de la reconstituiri genealogice și ale carierelor politice până la analize sociologice, antropologice, semantice ale aspectelor vieții nobiliare. Se

⁴⁹ O bibliografie a studiilor mai vechi referitoare la nobilimea din Boemia la Joseph Žemlička, „Origins of Noble Landed Property in Premyslide Bohemia”, în Bak, *Nobilities*, 1994, p. 20-24; Idem, „Česke 13. století: „privatizace“ státu” (The Czech Thirteenth Century: The „Privatisation of State”), în *Český časopis historický*, 101/3 (2003), p. 509-541.

⁵⁰ Căutarea în anuarele științifice apărute în ultimii ani în Cehia indică o preocupare constantă a medievștilor din această țară cu diverse aspecte ale nobilimii medievale din Boemia și Moravia.

pare că monografia de familie rămâne punctul de plecare temeinic pe care se bazează orice program de cercetare mai amplu, care își propune întocmirea unei imagini cu un grad de generalitate mai ridicat, cum ar fi descrierea nobilimii unei regiuni, sau al unei categorii nobiliare dintr-o arie geografică dată. Un alt model de abordare metodologică afirmat cu succes în ultimele decenii este cel al propunerii unei tematici căreia îi este subscrisă analiza comportamentului clasei nobiliare, după cum am văzut în termenii rudeniei sau ai exercitării puterii.

Criteriul de selecție care a condiționat această prezentare a fost cel al accesibilității unor lucrări mai ales din punct de vedere al limbii. Istoriografiile naționale din Europa Centrală sau din Scandinavia⁵¹ au dezvoltat propriile teme de studiu ale nobilimilor naționale, așa cum este în cazul istoriografiei românești studierea nobilimii românești din regatul medieval al Ungariei. Nobilimea românească însumează astăzi câteva mii de pagini în cărți, studii, articole și volume de documente. Comparativ cu cantitatea de literatură științifică existentă în limba română, prezentarea acesteia în limbi de circulație este infimă. Situația aceasta caracterizează aproape toate nobilimile din teritoriul Europei Centrale și de Răsărit, de aici și preponderența modelelor și a conceptelor teoretice create și puse la dispoziție de istoricii care se ocupă de Europa occidentală. Se remarcă de asemenea faptul că pentru prima jumătate a mileniului medieval, nobilimea studiată este cea din vestul Europei, subiect care beneficiază de o literatură științifică amplă. Există un dezechilibru în ceea ce privește cantitatea de informație disponibilă în favoarea nobilimilor occidentale, cu deosebire cea franceză. Numai începând din secolele XI-XII cercetările au generat o literatură istorică semnificativă pentru nobilimile din celelalte teritorii ale Europei medievale.

⁵¹ Timpul scurt nu mi-a permis să introduc în această lucrare și datele culese de mine cu privire la istoriografia nobilimii din Scandinavia.